

PREPLETI MEDZVRSTNIH JEZIKOVNIH PRVIN V STROKOVNIH BESEDILIH PRVE POLOVICE 19. STOLETJA

Prispevek v razvojno-zgodovinski, sociolingvistični perspektivi preverja nastanek oz. razvoj knjižnih jezikovnih zvrsti, posebej strokovna besedila s področja kmetijstva, uradovanja, zdravilstva. Ugotavlja, da se v njih v terminološkem in skladenjskem pogledu odraža trajen jezikovnozvrstni razvoj. Kaže se v iskanju ustreznih izvirnih terminov in slovenskem načinu mišljenja oziroma ubesedovanja ustreznih skladenjskih vzorcev. Vse to v soočanju s tujimi (nemškimi, latinskimi, slovanskimi) jeziki. Ta stopnja je dosežena v drugi polovici 19. stoletja, ki že izkazuje uravnotežen zvrstnojezikovni način izražanja vseh področij (gospodarstva, humanistike, prirodoslovja). Prepleti medzvrstnih jezikovnih prvin (pogovornih, leposlovnih) so značilni za poljudno strokovna besedila (naravoslovje, krajepisje).

preplet medzvrstnih jezikovnih prvin, strokovni jezik, zgodovinsko besedoslovje, strokovna besedila

This paper analyses from a historical-developmental, sociolinguistic perspective the coming into being or development of standard functional varieties: in particular technical texts from the fields of agriculture, administration and alternative medicine. It is ascertained that, terminologically and syntactically, these reflect sustainable linguistic-varietal development. This can be seen in the search for suitable original terms and syntactic patterns suited to the Slovene way of thinking or of expressing things, which took place in the light of contact with foreign languages (German, Latin, Slavic). The necessary level was achieved in the second half of the 19th century, when there becomes apparent a balanced linguistic-varietal manner of expression in the relevant areas (the economy, the humanities, the natural sciences). A mixture of linguistic elements from different functional varieties (colloquial, literary) is characteristic of popular scientific texts (e.g. the natural sciences, topographic names).

mixture of inter-varietal linguistic elements, technical language, historical word grammar, technical texts

Krovna tema zbornika *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* je tako v vsebinskem kot jezikovno-jezikoslovnem pogledu vsestransko razplastena. V ospredje naših razmišljanj nasploh postavlja vse človekove fizične in umske dejavnosti, kot jih v času in prostoru nudi, prinaša, določa življenje samo.

Strokovni jezik se oblikuje v namembnostnih besedilih kot odraz vsakovrstnih dejavnosti oz. strok, kot jih človek prepozna, opaža, spozna, se v spoznanjih

izpopolnjuje in uči, da naravne danosti lažje koristno uporablja. In to od preprostega uporabnika do vrhunskega znanstvenika, seveda v znatnem, poglobljenem razponu. Razvoj strokovnega jezika se v katerikoli stroki kaže v nastajanju in oblikovanju, preoblikovanju bolj ali manj ustaljenih terminoloških plasti besedja in ubesedovalni tipiki skladijskih vzorcev ob sicer skupni glasoslovno-oblikoslovni normi jezika oz. vseh njegovih zvrsti.

Jezikovno sporočanje samo je že po svoji naravnosti v svet realij, dejstev in pojavov jezikovnozvrstno zaznamovano. Že ob vsakdanjem (narečnem), pogovornem soočanju, se že v davni začenja določena namenska, premišljena besedilna nadgradnja, ki se nadalje v knjižnem jezikovnem razvoju v odvisnosti od stopnje poznavanja, nivoja strok oz. področnih znanosti izoblikuje v specifičen, svojski strokovni ubesedovalni način, ki ga z lahkoto prepoznamo v jezikovno-zvrstni razplatenosti besedilnih vrst.

S pokristjanjevanjem naših prednikov (8.–10. stoletje) se začne razvijati poseben način izražanja v molitvenih obrazcih, cerkveni pesmi, pridigi. Ob »novem nauku«, vera je poseben, »presajen« sistem mišljenja, vrednotenja, obnašanja in ravnanja,¹ se ob tujih jezikovnih vzorcih (lat., stvn., grš.) ob prevajanju začne oblikovati slovenski obredni jezik z »novo«, poganskim prednikom še neznano terminološko plastjo besedja. Prvi zapiski slovenskega jezika, Brižinski spomeniki, so torej že »strokovno« zaznamovani z novotvorjenim ali izvornim, pomensko prevrednotenim besedjem, s prvim knjižnim besedjem.²

Vzporedno z začetki pokristjanjevanja smo bili Slovenci vključeni tudi v zahodnoevropski fevdalni red frankovske države, ki je razdril, načel staro slovansko rodovno ureditev. Prišlo je do velikih sprememb v medsebojnih družbenih in medčloveških odnosih. Nova fevdalna družbena določila, postave, pravice pomenijo v odnosu do »stare pravde« novo življenjsko realnost, ki je poimenovana z določenim, drugačnim besedjem.³ Tudi pravno-uradovadni način sporočanja, komuniciranja je bil priučen in je vse zgodovinsko obdobje (do konca prve svetovne vojne) nastajal ob tujih (latinskih, nemških, francoskih) predlogah.⁴ O tem priča svojska terminologija s prepletom prvotnega slovenskega pravnega izrazja (npr. soditi,

¹ Tako sodi že F. Miklošič v uvodu v razpravo *Die Christliche Terminologie der slavischen Sprache. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung*, Wien 1875.

² O tem I. Wiehl, *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler (Christliche Terminologie), Slavistische Beiträge* 78, München 1974. Avtorica Brižinske spomenike po zgledu Staroslověnskega inštituta v Pragi pojmuje kot del starocerkvenoslovanskega besedilnega korpusa. V Brižinskih spomenikih odkriva tudi slovenske pravne termine. O tem njena razprava *Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmäler* v publikaciji *Studia Slavica (Beiträge zum VIII. Internationalen Slavisten Kongresses in Zagreb 1978)*, Giessen 1981, 59–79.

³ O tem Sergej Vilfan, Očrt slovenskega pravnega narodopisja, *Narodopisje Slovencev* 1, ur. Rajko Ložar, Ljubljana 1944, 217–262; *Slovenska pravna zgodovina*, Ljubljana: SM 1961. Novejša obravnava teh vprašanj z navedbo sodobne strokovne literature v: Katja Škrubej, »*Ritus Gentis*« *Slovanov v Vzhodnih Alpah*, Ljubljana: ZRC SAZU 2002.

⁴ Glej M. Orožen, Uradovadna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 326–343.

sodni stol, pravda, kazen, rota, tlaka, desetina, župan, vojvoda, birič), poleg vse močnejšega dotoka adaptiranih izrazov (grof, firšt, rihtar, gmajna, velpet, štibra, fronki, grunt) – in novih (kalkiranih) tvorjenk. Tudi skrb za človekovo zdravje je vso zgodovino kajpak prisotna; med ljudstvom z vraževernimi pristopi, kot kažejo ohranjeni uroki, zagovori, vera (ter izkušnja) v zdravilno moč rastlin.⁵ Vse to ob učenem zdravilstvu v samostanskih kulturnih žariščih – prve so znane samostanske lekarne – z ohranjeno (teološko, pravno) medicinsko literaturo, ki se opira na poznavanje človeškega telesa, poznavanje vzrokov bolezni in učinkovanja lekov – arcnij kot tudi mehaničnih posegov. Ni naključje, da se je med ljudstvom ohranilo toliko rokopisnih »zdravilskih bukev« z bogato predmetno terminologijo.⁶ Kar trije priučeni tipi nam slabo dokumentiranega, slabo znanega načina strokovnega izražanja, so na naših tleh prisotni že v srednjem veku: obredni, upravni, zdravilski.

V 16. stoletju, ko je tiskanih verskih besedil kar lepo število, zlasti ob katekizmih celotna Biblija, prihaja ob že do določene stopnje izdelanem obrednem jeziku (absolutne popolnosti ni) v vsebinsko zvrstnem prepletu besedil do izraza marsikaj novega. V Bibliji se govori o obdelovalcih zemlje, obrtnikih, vojščakah, trgovcih, o pravno-verskih določilih. Besedje teh področij prihaja v večzvrstnem prepletu biblijskih besedil dovolj do izraza.

Še izraziteje je ta jezikovnozvrstna terminološka prepletenost značilna za besedila druge polovice 18. stoletja, ko se ob prevladujočem obrednem jeziku že začne določena, tudi laična, jezikovnosporočilna ubeseditvena specifikacija. Prisega, patenti, dolžna pisma, kurende so prevedeni v slovenski jezik in že natisnjeni; zlasti občuten je Vodnikov delež v *Novicah* (1797–1800), *Veliki in Mali Pratici* (1795–1797, 1789–1806), v *Kuharskih bukvah* (1799), ob francoski okupaciji prevodi francoskih uradovnih besedil (1808–1814).⁷ Vse to priča, kako je nastajal in se ob prevodih uspešno razvijal poseben tip strokovnega ubesedovanja – pravno-uradovni jezik – in jezik kuhinje. Ob dokaj razvitem obrednem jeziku, ki besedila oblikuje pretežno leposlovnostvrstno (molitev, pridiga, cerkvena pesem, pobožna premišljevanja) in poljudnostrokovno (razlaga verskih resnic v katekizmih – v obliki vprašanj in odgovorov) pa skladno s skrbjo države za razvoj kmetijstva in gospodarstva sploh, še pojavitev poljudnostrokovnih besedil, ki spregovorijo o kmetijskih panogah, o gospodinjstvu in prehrani, zdravstvu in čistoči pri ljudeh in živalih, skratka o vseh »vednostih« vsakdanjega življenja. Spomnimo se na Pohlino »enciklopedično« knjigo potrebnih znanj *Kmetam za potrebo inu pomoč*

⁵ Glej F. Kotnik, Iz ljudske medicine, *Narodopisje Slovencev* 2, ur. I. Grafenauer, B. Orel, Ljubljana 1952, 122–133; I. Grafenauer, Starejši slovenski zagovori, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, ur. J. Pogačnik, Ljubljana: SM 1980, 193–217.

⁶ Milan Dolenc, Katalog zeliščnih, zdravilskih, rokopisnih ljudskih medicinskih bukev, Razstava v NUK-u v Ljubljani, 2.–19. aprila 1976.

⁷ Glej M. Orožen, Odmevi francoske revolucije v Vodnikovih *Novicah* (1797–1800), Napoleonov razglas na Kranjce, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 410–424, 425–439; M. Pirnat, *Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici*, *Slovenski jezik znanosti* 1, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1986, 101–109.

(1789)⁸ in druga strokovna dela, kot so: Walensteinovo »živinozdravilstvo« ter Makovčeve *Babiške Bukve*.⁹ Vsa ta besedila že pričajo o zavestni težnji, da se ob tujem izvirniku za vse »realije« in pojme uporabi, ustvari izvirno domače in knjižno tvorjeno terminološko izrazje ob še močni prisotnosti adaptirank iz nemškega, tudi latinskega jezika.

Jezikovna večzvrstnost nikakor ni odkritje 19. stoletja, ko si leposlovna jezikovna zvrst kot rezultat izvirne leposlovne ustvarjalnosti, tako Prešernova poezija, ljudska pesem in pripovedništvo osvojijo dominanten položaj¹⁰ s tem, da »preskočijo« dolgoletno šolo pripovednega oblikovanja v nabožnih besedilih Kopitarjevih somišljenikov. V strukturno drugačni zgodovinski normativni jezikovni ubeseditvi so namembnostna besedila zlasti v osrednjem jezikovnem prostoru vse od 16. stoletja dalje prisotna in dokumentirana. Tako ob tujih predlogah oblikovani obredni, uradovalni, tudi šolstvo (prevod *Šolske naredbe* B. Kumerdeja¹¹) in zdravstvo zadevajoč tip strokovnega jezika. Vsa ta, zlasti posvetna besedila so vzgojnega in izobraževalnega značaja, nastajala pa so ob tujih jezikovnih predlogah.

Iz njih je mogoče razbrati vsaj dve zakonitosti. Besedila kmetijskih vsebin, zadevajočih poljedelstvo, rastlinstvo, živalstvo (čebelarstvo, živinoreja) so poimenovana s pretežno izvirno terminološko plastjo besedja, z manjšo prisotnostjo novih tvorjenk. Besedila s trgovsko, bančno, obrtno, brambovsko vsebino¹² (npr. različni patenti, sestavki, oglasi Vodnikovih *Novic* 1797–1800) pa s pogosto adaptiranim terminološkim besedjem, z novimi tvorjenkami (besedotvorno so sistemsko ustrezno, tudi neustrezno izpeljane), terminološkimi zvezami, opisi, sopomenkami, celo prisposodobami. Domači svet in svet »tuje učenosti« sta si v določenem leksično-skladenjskem nasprotju, kar med drugimi družbenimi razlogi predstavlja oviro splošnemu izobraževalnemu napredku slovenskih deželanov.

⁸ M. Orožen, O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 440–448.

⁹ Glej M. Jesenšek, Jezik v prvem slovenskem priročniku za babice, *Med medicino in literaturo. Ob 60-letnici predmeta Zgodovina medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani*, ur. Z. Zupanič Slavec, Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, Medicinska fakulteta 1995, 219–230; Slovensko porodničarsko izrazje v 18. stoletju, referat na mednarodnem simpoziju Razvoj slovenskega strokovnega jezika (Obdobja 24 – Metode in zvrsti), Ljubljana (november) 2005 oziroma v pričujočem zborniku.

¹⁰ V zadnjem času se potrjujejo spoznanja o obstoju in izoblikovanosti leposlovno-jezikovne zvrsti v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika. Tako o jeziku cerkvene pesmi (na Kranjskem, na Koroškem in v Prekmurju) kot tudi v pridigi. O tem M. Orožen, *Cerkvena pesem kot načrtno oblikovana leposlovna zvrst knjižne prekmurščine, Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja (Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci)*, Murska Sobota 2005, 81–97, tudi izdaja *Tinjske rokopišne pesmarice s spremnimi jezikoslovnimi študijami* (Zora 40, Maribor: Slavistično društvo 2005); I. Orel, Jezik pridig o. Rogerija Ljubljanskega, *Palmarium Empyreum. Spemne študije*, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Založba fundacija Dr. Bruno Breschi 2001, 29–76.

¹¹ Glej I. Orel, Lexical interference in German-Slovenian textbooks in the 18th century, *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*, ur. F. Ferluga Petronio, Maribor: SD 2002, 95–116.

¹² Glej A. Legan Ravninar, *Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije*, magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1995.

Kar je ob versko-nabožnih ubeseditvah, ob tej jezikovno-knjižni podstavi več stoletij okvirno in vzporedno soobstajalo, se prepletalo, pa se je v 19. stoletju povsem osamosvojilo. Razlogi za to so različni, končno spremenjeni, tudi za Slovence pozitivni sociolingvistični dejavniki. Vse od ustanovitve koroške (1764), štajerske (1765) in kranjske (1867) c. k. Kmetijske družbe, pripadali so ji le izbrani člani iz vrst plemičev, kosezov, izobraženih župnikov, se je v državnem merilu povečalo zanimanje za svet realij in za izobraževanje v vseh panogah gospodarstva, zlasti kmetijstva. Napredek v tej smeri pa so terjale tudi hude lakote (zadnja taka na Kranjskem v letih 1815–1817), ki so pospeševale uvedbo novih poljščin (krompir, koruza, kolobarjenje).¹³

Že v obdobju razsvetljenstva pa so izpostavljena vprašanja narodnih pravic; s tem se začno načrtna prizadevanja za uveljavitev slovenskega jezika v knjigi in javnem življenju. V ospredje se postavi jezikovno vprašanje slovenskega jezika z jezikoslovnega vidika, tudi njegovega imena, saj so bila doslej v veljavi njegova deželna poimenovanja v nemščini (krainerisch, windisch, wendisch). Ločnico med starim in novim pomeni Kopitarjeva slovnica (*Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, 1808) kot osrednjeslovenski slovnični vzorec, ki naj bi ga sprejeli vsi Slovenci. Njegova znana načela o jezikovni izvornosti so na vseh jezikovnih ravninah v nekaj desetletjih (1810–1850) privedla do temeljite knjižne preobrazbe. Posebej v območju besedišča in skladnje z naslonitvijo na sodoben govorni jezik oz. njegovo sistemsko izvornost. Sicer maloštevilno slovensko izobraženstvo se je, kot nekoč Trubar, zavedlo svojih dolžnosti do neizobraženega ljudstva, ki naj bi se preobrazilo v slovenski narod. Tako se je po posameznikih začelo samoozaveščanje na *humanističnem*, *gospodarskem* in *prirodoznanskem področju*. Že od začetka 19. stoletja gre pravzaprav za besedilno, jezikovnozvrstno uravnotežen razvoj, zaslužni zanj so neposredni Kopitarjevi nasledniki, slovničarji in jezikovni oblikovalci besedil nabožnega značaja, česar se ob prvih uspehih posvetne književnosti (kot so Ciglerjeva povest *Sreča v nesreči*, 1836, *Kranjska čbelica*, 1830–1848, Prešernove *Poezije*, 1849) premalo zavedamo.¹⁴ Še vedno smo pod vtisom Prešernove satire (*Nova pisarija*, KČ 1831) na objavljana besedila kmetijskih vsebin: »Gosence kaj na repo varje, kak prideluje se krompir najbolji, kako odpravljajo se ušivim glavam gnide, kako odpravljajo se ovcam garje.« Ali niso to važna življenjska vprašanja? Kaj bi bilo, če bi se vse to zanemarilo!? Leposlovje je nekaj, kar je za praznik.

Če si samo ogledamo korpus različnih strokovnih besedil iz tega časa (konec 18. in začetek 19. stoletja), posebej z vidika terminološkega deleža v besedju in skladnji, moramo priznati, da je bilo na teh področjih celo več doseženega kot v samem

¹³ Glej *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana: CZ 1979, pogl. Fiziokratizem in agrarna tehnična revolucija (str. 361–363) ter naslednja poglavja.

¹⁴ Glej najnovejšo raziskavo M. Orožen, Puristično prečiščeni kranjski knjižni jezik v nabožnem slovstvu pred normativnim poenotenjem slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, v zborniku *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41), ur. M. Koletnik, V. Smole, Maribor: SD 2006, 476–484.

leposlovju, ki je jezikovnozvrstno »zraslo« ob ljudskem pesništvu, Vodnikovih pesmih in pripovedništvu iz bogoslužne leposlovne jezikovne zvrsti, ob načitanosti iz tujih leposlovnih del (angleških, nemških, francoskih, italijanskih). Celo še v »deželnih različicah« so nastajala poljudno strokovna besedila. Spomnimo se Jarnika (*Sadjereja*, 1821), Dajnka (*Čelarstvo*, 1831), Kremplja (*Dogodivšine Štajerske zemle*, 1845), daleč največ strokovnih besedil pa je izšlo v puristično prečiščeni »kranjski« knjižni različici.

Prav iz tega razloga se pri obravnavi teme osredinjam na osrednji slovenski jezikovni prostor, na »puristično« ožigosan čas po Kopitarjevi slovnici – do uveljavitve enotnega slovenskega knjižnega jezika po uvedbi »novih oblik« sredi 19. stoletja.

Uvedba »natoroznanstva« v šole (npr. uvedba nedeljskih šol 1816, reforma gimnazij 1818) je pogojevala učbenike s praktično-uporabnimi besedili. Tako je npr. preprosto, a strokovno, besedilnovrstno in jezikovnozvrstno zasnovan že Slomškov učbenik *Blaže ino Nežica v nedeljski šoli* (Gradec 1842, Celje, Ljubljana 1848 in Celovec 1857) – s sestavki iz računstva, zdravilstva, higijene, lepega obnašanja, prirodoslovja in leposlovja (pesmi). V njih se skladno s tedanjo knjižno normo, katere sooblikovalec je tudi Slomšek sam, uveljavlja ustrezna področna terminologija z razlagalnim jezikom, ki skladenjsko, po oblikovanosti in izboru skladenjskih vzorcev, ostaja čim bližje govorjenemu jeziku.

Preplet medzvrstnih jezikovnih prvin je bil prvenstveno preverjan v korpusu kmetijskih besedil tega časa, kjer je najbolje zaznaven, saj je z vidika razumevanja in percepcije »učne oziroma učene strokovne snovi« zasnovan poljudno-izobraževalno. Pravno-strokovni jezik, kot tudi jezik »zdravilstva« ostajata že spričo delikatnosti vprašanj oziroma poimenovanj (kot je npr. uprava dežele, države) ali zdravljenje človeškega in živalskega telesa (bolezensko stanje živali, porodničarstvo) bolj predmetno stvarna. Biti morata eksaktna, nedvoumna, zato sta jezikovno že bolj osamosvojena, recepciji ljudstva manj prilagojena, napisana bolj za izobražence dane stroke (prava, medicine) kot za preprostega uporabnika.

V jezikovno analizo so bila zajeta naslednja dela: Janez Pavel Ješenak, *Bukve za pomoč, inu prid kmetam potrebne, ukup zložene za Slovence* (Celje 1821), Franc Pirc *Kranjski Vertnar*¹⁵ (Ljubljana 1835), Matija Vertovc, *Vinoreja za Slovence* (Ljubljana 1844, priloga *Novic*), *Kmetijska kemija* (Ljubljana 1847), Karl Robida, *Naravoslovje alj fizika* (Ljubljana 1849) ter en letnik *Kmetijskih in rokodelskih Novic* (1863), že iz časa po uvedbi »novih oblik«.

Pisci navedenih knjig so bili strokovno izjemno izobraženi duhovniki, vsi po vrsti (razen K. Robide) člani c. k. Kmetijske družbe, ki je njihove knjige tudi izdala. Navedena dela so deloma prevedli, deloma uspešno povzeli po novejši strokovni literaturi (nemški, francoski) svojega časa, opirali pa so se tudi na lastne izkušnje. Iz uvodov je razvidno, kako so razmišljali o primernem in preprostem bralcu umlji-

¹⁵ Glej M. Drnovšek, *Franc Pirc (1785–1880). Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, Občina Naklo 2003.

vem jeziku. Tako ob svoji strokovni naravnosti upoštevajo tudi umske sposobnosti in recepcijske zmožnosti večinoma neukega prejemnika, saj je njihov namen – izobraževanje. Zato ob definicijah strokovnih realij, pojavov, pojmov ter uvedbi strokovnih izrazov navajajo daljše razlage (eksplicacije), uporabljajo sopomenke (adaptiranke tujega izvora postavljajo v oklepaj) in tako oblikujejo poljudno-strokovno jezikovno zvrst. Sami pripominjajo (uvod) da »kot orači ledine« težko iščejo pravo pot, ustrezno stroki – in bralcu. Kot duhovniki so imeli pri tem pristopu še največ izkušenj, saj so tudi abstraktne verske resnice vernikom poslušalcem približevali na dostopen način. Bili so praktični in metodološko iznajdljivi. Kar katekizem jim služi kot metodološki vzorec (npr. Ješenaku in Pircu); strokovne vsebine razlagajo v obliki vprašanj in odgovorov.

Tako npr. Ješenak (1821) že kar zgledno razlaga nauk o kmetijstvu v lepem in razumljivem, puristično izčiščenem slovenskem jeziku. Le nekateri skladijski kalki ga še bremenijo (npr. Od semle; Od Merglna, ali Laporja; Od gnoja). Vsako poglavje (Postava) se začneja z vzpodbudnim verzom:

1. Zlato, al Mergl, kaj več velja?
Zlato se štima, Mergl pak kruha da.
2. Skerbi za obilni, inu mastni gnoj;
Boš ti, nu tvoji gleštal v trebuhi loj.
3. Kakoršino zerno bodeš sijal,
Takošino bodeš v kašto djal.
4. Luštno je spraulat, luštno je žeti,
Potle se ima 'z česa živeti.

Knjiga je napisana, razumljivo, še v bohoričici, ponazorilni verzi in zgledi pa so prečrkovani v sodobno pisavo. Knjiga zasluži podrobno terminološko-skladijsko obravnavo. Na stopnjo njegove strokovne ubeseditve opozarjamo s priloženimi ponazorili s poudarjenimi strokovno-jezikovnimi prvini.

Bukve so ena pervina za Slovence.

Letu je saj moje veselje, da lete bukve v slovenskim jeziki, kateri še enu skerbnu *ino modru pilo potrebuje* in v katerim je taku težku zavolj *pomankanje besed* svojo misel, taku, *koker je*, izreči, te perve so v ti reči, ktere *led*, *če ne prelomijo*, *saj nalomijo*. (Uvod.)

Od zemle

Zemle je več sort, med vsim pak imaš tri sorte *pomniti*.

I. *Pejšenico*. II. *Jilouko*. III. *Gnilouco*, katera se tudi *vertnica* (*vertna zemla*) imenuje. *Pejšenca* (*kremenica*) je *teška*, posebno kadar se v nji ta veči pejsek znajde; pa je rahla. *Jilouka* je *terda*, kadar je suha; *poska ali mazasta*, kadar je mokra. *Gnilouca* je narbolši; ona *ni preterda v suši*, ne *premazasta v deži*, tudi ne preteška. Ta sorta zemle *plača seme*, in *delo bogato* ... Znajde se kadar se na eni, inu tajsti njivi vse tri

sorte po pravi meri vkup zmešane najdejo, če več pak je gnilouce, ali vertnice, boljši je. (25.)

Sadjarju Francu Pircu (1835) beseda že bolj gladko steče. Obseg adaptirank-terminov je še manjši kot pri Ješenaku, tudi skladijski kalki se komaj še pojavljajo. Odkriva se nam pravo terminološko bogastvo, ki je razvidno tudi iz priloženega ponazorjalnega gradiva.

I. RAZDELIK: Od pertlikovcev

Kaj in kakšni so pertlikovci?

Pertlikovce imenujemo tiste drevesica, ktere so že al od natore majhne postave, ali jih mi z obrezovanjem in z drugo opravo na visoko gnati branimo, in po naši voli k rodovitnosti persilimo. Take so marelice, breskve, češplje in češnjje, če so na take divjake cepljene, kateri imajo nisko rast, in se z umnim obrezovanjam persilijo niske per tlah v taki podobi ostati, kakoršno imeti hočemo, ali kakoršne so za tisti prostor, ker imajo rasti, nar bolj perpravne. Per zidovih, stenah in plankah je dobro raspenjakov ali špalirjev, to je takih pertlikovcev zarediti, katerih vejce so tenko na dve strani po remelcah raspete. Po ogljih, vertnih krajcov bodo turnčaki ali piramidi lepo stali, ki so na okroglo v podobo turniča ali štule obrezani. Ob vertnih stezah je prav če se zasade kotlaki, ki so na obroč zrejeni, ali pa kronaki, ki so v gosto krono ali kuglo obrezani, kakoršna podoba komo bolj dopade (5–6.)

III. RAZDELIK: Od presajanja žlahtnih drevesc

Kteri čas je nar boljši drevesca presajati?

Boljši je drevje v jeseni, kakor pomladi presajati, zato de se perst po zimi okoli korenin bolj zgosti, in drevesica pomlad brez perlivanja zelené in hitro rastejo. Pa tudi po zimi in zgodaj pomlad se sme drevje s pridam presajati, če je lepo vreme in vlažna perst.

De ne bodo v jeseni presajene drevesa po zimi pozeble, jim ranene korenine gladko perreži, in z voskam zamaži, veje pa v jesen vse cele pusti, in jih še le pomlad odreži. (34.)

V. RAZDELIK: Od bolezni sadniga drevja in njih zdravil

Ktere so narnavadnejši boleznj per sadnim drevjji?

Kakor so per vsih živalih na zemlji vidijo mnogtere boleznj, ktere jim življenje krajšajo ali pa končajo, ravno tako so sadne drevesa boleznjam podveržene, ktere jih v rasti tope, jim rodovitnost in življenje krajšajo, ali pa jih umore. Kakor pa moder zdravnik more vse boleznj per ljudeh poznati, če hoče pomagati, ravno tako more umen vertnar boleznj drevja poznati, de mu bo o pravem času pomagal in ga otel.

Narnavadnejši boleznj sadniga drevja pa so te le: Rak. Trohliv žlamber. Smolika. Mana. Oskrumbe. Mah. Zentej. Rija. Zmerzlina. Medlivost. Suhost. (69.)

Vinogradnik Vertovec v svoji *Vinoreji za Slovence* (1844) po prožnosti, bogatosti in slikovitosti terminološkega izražanja preseže že oba. Po izidu njegove priloge v *Novicah* sta nastali celo dve pesmi na to temo: *Slava vinski trti V. Staniča* in kasneje (1846) Prešernova *Zdravljica*. Nekaj odlomkov:

Namenili smo Slovencam *vinorejo spisati, kakoršne je nimajo še v nobenim drugim nam znanim jeziku*; tó je pa v tem zapopadku rečeno, da smo si veliko prizadevali *naravopostave, ki so v posebnih zvezah z vinorejo in hraniteljstvom, tako razjasniti, da bi tudi vsakdanjim vinorednikom in vinohramijstvom razumljive postale*. Ali smo pa v tem, in v kaki meri smo namen dosegli? – tó bodo drugi sodili. (IV.)

Poisкали smo tedaj v *svojim domačim vertu*, obšli Ogersko, Nemško, Francosko in Talijansko, in smo tudi *tam pobrali*, kar se nam je zdelo *cvetlic v vinorejin šop*, ter smo ga po *kmetovavsko v venec žlahtne Slovenije pripeli*. Ali, dragi domorodci! kaj vam povémo? vidili smo v njenim vencu še mnogo *divje rastljine* – poskerbite vender, de jih bote s *šopki pitanih cvetlic*, nar hitreji, ko se bo dalo, *nadomestili!* (V.)

Že v prvem poglavju *Vinoreje* (Od mnogoterosti vinskih tèt) pa spregovori tudi o pomenu kemije za dvig kmetijstva in obrti; napoveduje svojo drugo knjigo (*Kmetijsko kemijo*, 1847):

Mnogotéresne, ki jih *naravoslóvje* posebno pa *kemija spričuje in oznanuje*, bi zamogle *kmetijstvo in vinorejo* po veliko nju *razdelkih podpirati in povzdigovati*. Veliko *rokodelstev in obertosti*, kar jih je *kemija nadahnila, lépši cveté, obilniši in žlahtniši sad*, pa z veliko manji delam in trudam, *tém rodé, ki jih cénijo*. O ví *evropejski narodi*, kateri *pevcam in godcam spomine postavljate!* ste pozabili na svojga poséбно velikiga *dobrotnika?* ali ni *Lavoisier oče kemije?* ko ga je ravno francoski punt *ob glavo djal*, postavite mu vkup združeni *spomin večne hvaležnosti!* (9.)

A. *Bele bolj žlahtne plemena ali sorte*

1. *Rebóla*, večidel le v *starih nogradih*, pa le v *naši in Štanjelski komisiji domá*, dá clo malo lesá, torej jo je *teško zaploditi; s ceplenjem*, kar je v tih krajih premalo navadno, *bi se dala pomnožiti*, tudi z gnojam se prisiliti, *de bolj réne ali žéne; je rodovitna*, in da manjši, pa kar je nam znano, od vsih v dežéli *nar bolj cukreno grozdje, z močno zrélimi zagorélimi in reznimi jágodami*. Najde se v več *ravensortah*: 1. *rebola* z nekoliko *večimi grózdimi*, pri nas tudi *Zelenka imenovana*; lepó jo je viditi *pertlično*, pa *okóli in okóli z grozdiki na-njo nanízanimi*, de je več *grozdja*, ko pérja in lesá. V pušávi, koder se krave že 20 do 30 let pasejo, ti naredijo še *po pavcu dolgi mladičici grosdik, od 8 do 12 enakih debelih jágod*; – 2. *rebola* z *nekoljko manjšimi in bolj sladkimi grozdiki*; – 3. *rebola na pól operhljivka*, ima na grozdu 2 do 6 debelih jagod, vse druge pa na več mer *drobčkine*; – 4. *rebola operhljivka ima veliko perje*, debelji in daljši les, eno od treh jagod na grozdu; 5. *rebola nora*, ki clo nič ne da; – 6. *rebola z manjšim in bolj narezanim perjem*, ni med slabe šteta. V Berdah ves svoj perdelik *Rebólo* imenujejo, tóde je nimajo več tert taciga imena! (*Vinoreja*, 22.)

Iz ponazarjalnega gradiva je razvidno, da navedeni pisci jezikovno razumljivo, strokovno ustrezno, nazorno, razlagajo nauke o kmetijstvu, sadjarstvu in vinoreji. Upovedovanje strokovnih vsebin s področja gospodarstva in kmetijstva teče pogovorno neposredno, brez večjih terminoloških ali skladdenjskih zatikanj, saj so imeli pisci poleg strokovnih virov tudi bogate lastne izkušnje z obdelovanjem zemlje, gnojenjem, pridelovanjem poljščin, sadjarstvom, vinogradništvom ... Pri tem izražanju jih jezikovna tradicija s skladdenjskimi kalki in papirnatimi terminološkimi tvorjenkami ni obremenjevala, kot npr. stari obredni in uradovalni jezik. Besedila

nam vsa po vrsti odkrivajo izvirno terminološko bogastvo, vrsto tipičnih terminoloških imenskih zvez, redkih tvorjenk. Za poživitev snovi, kot ozir na prejemnika sporočila, ne manjka navezav na svet vere, na ljudsko pregovorno izkušnjo, pogovorne primere. Vendar ne gre za jezikovni okrasek, marveč za občasno pomensko funkcionalno prvino. V sklopu strokovnega sporočila je prisoten tudi vzgojni vidik.

S svojo vsebinsko raznolikostjo so nadalje zlasti *Kmetijske in rokodelske Novice* (ustanovljene leta 1843) pomembne za strokovnoubesedovalni razvoj slovenskega jezika. Sestavki v letniku 1863, objavljeni že v enotni slovenski normativni jezikovni podobi, so v vsebinskem pogledu že razvrščeni v deset vsebinskih sklopov. Prevladujejo Gospodarske reči, sledijo pa: Obrtniške in rokodelske reči; Poduki raznega zapopadka; Politične in druge novice; Pesmi; Cesarske postave; Zdravniške reči; Zemljo- in ljudopisje, domače in tuje; Zgodovinske, slovstvene in šolske reči; Oglasnik. Za *Novice* je tako značilna večja jezikovnozvrstna neenotnost, v *natoroznanskih in krajepisnih sestavkih močnejši preplet s prvinami leposlovnega jezika*. Sicer pa so strokovna besedila razbremenjena vsakršne jezikovne redundance. Definicijam se dodajajo le za razumevanje potrebna pojasnila, dopolnila.

Nekoliko drugačna je ocena besedil s področja fizike, *anorganske kemije, zvezdoslovja*. Kljub vzorno slovenjeni knjižni terminologiji za abstraktne pojme in tipičnim skladenjskim upovedovalnim načinom (npr. definicije z ako-stavki, ki govorijo o vzrokih in posledicah) v skoraj že neoporečno slovenski skladenjski strukturi podobi, besedila ostajajo težko umljiva, ker predpostavljajo določeno spoznavno znanje. Zakaj? Očitno gre za eksaktnost prevoda iz nemščine, podobno kot pri težko umljivem uradovalem, pravnem izražanju.

To velja za Robidovo *Fiziko* (1849), za Vrtovčevo *Kmetijsko kemijo* (1847), zlasti za njen anorganski del, kot tudi za »zvezdoznanske« in druge prispevke *o luni ali brodarstvu v Novicah* (1863). Ponazorimo ta strokovni način izražanja z ustreznim snovnim gradivom najprej iz Robidove *Fizike*.

Naravoslovje alj fizika je koristna in prostimu človeku *dostojna vednost*, zakaj ona nas uči: Vsegamogočniga, narbolj modriga in dobrotljiviga stvarnika sveta spoznati ino ljubiti.

Naravoslovje nas zagotovi, de se neč brez vzroka ne zgodi, de sleherna réč in njeni deli gotovim zakonom služijo; de razpadenje alj smert ni drugiga, kakr kratko ločenje za malo časa združenih delov, ki se bojo v novim združenji omladili. Vogelc, vodenc, kiselc in gnjilc so tiste tenke prvine, kterih ne vidimo, in iz kterih je modri stvarnik skorej vse reči zložil. Lete prvine gredo iz zraka v zemljo in zeliša, iz zelš v živali, iz živali nazaj v zrak in zemljo.

Božji duh plava nad Svetam, čuje čez svoje zakone, in zbuja človeško dušo zapoznavati lete zakone, po njih obračati stvarjene reči k svojim in drugih ljudi pridu, ino ne pozabiti de kar smo, kar vemo in storimo, le od Boga imamo. (Predgovor.)

II. ČAST: *Ravnovaga in gibanje sploh, in stalnih tel posebno*

Preden od imenovanih moči dalje govorimo, je potreba kaj povedati od *ravnovage in gibanja tal*.

Zavolj lenjivosti ostane mirno telo v miru, se gibajoče ostane v gibanju, dokler ga kaka moč ne sili k drugačnim djanji. Kamen, ki ga iz roke izpustiš, leti proti zemlji, ino bi padel v sredino zemlje, ako bi ga terdne tla ne ovrele. Moči so tedaj vzrok ravnove in gibanja. (21.)

Vertovčeva *Kmetijska kemija* (1847) je sicer strokovno znanstveno za svoj čas gotovo neoporečna, povzeta po delu barona Baboter, *Ackerban-Chemie*, vendar napisana s posluhom za preprostega kmetijca. Ni šolski učbenik kot Robidova *Fizika*. V terminologiji je vidno medsebojno vplivanje oziroma sprejemanje že izoblikovanih terminov in njihovo ustaljevanje. Zanimivo bi bilo preveriti, koliko jih je do sodobnosti ostalo. Vertovec ima rad prisposodbe, pojasnila, ki utrjujejo bralčevo spoznavanje in umevanje. Njegova dikcija je pogovorna, jasna, tudi ob posameznih poglavjih čustveno, boljše rečeno, vzgojno naravnana (Organska kemija – npr. o živalih).

Težko je takó globoko učenost v čisto novim oblačili, v slovenskim večkrat pomanjklivim jeziku pokazati, in od tega takim pisati, kateri razun dobro brati, od posvetnih učenost malo ali nič ne vedó. Ali takó je tudi pri družih národih, učenostih in v vsih jezikih bilo; z novo učenostjo so prišle tudi nove besede, de v primeri, kakor je národ bolj bolj razjasnjen, omikan ali izobražen, tudi v bolj čistim in bogatišim jeziku govóri. Če bomo tedaj prisiljeno kake nove besede vpeljali, bomo vselej poskrbeli, jih tudi razložiti. Bravci bi pa ne smeli njih pomenka pozabiti, zakaj sicer bi več naslednjega branja ne razumeli. (3.)

ANORGANSKA KEMIJA

Od gorkote

Kaj de je gorkota? bo vsacimu lastni občutek bolj živo razodel, kakor bi se mu koli z besedo dopovedati dalo. Če preveč gorkote zgubívamo ali veliko pomanjkanje gorkote čutimo, pravimo, da je mraz; če je jo pa čez mero veliko, ji pravimo vročina. Gorkoto, sklenjeno s svetlobo, imenujemo: oginj. Brez gorkote je ni nobene rastljivosti, ni ga nobeniga življenja. Kjer je več mraz, je tudi večna smertna tihota.

Gorkota nima nobene teže, de bi se vagati dala, hitrama prešine vse pozemeljske reči; ko jo je kjer bodi v veči méri, se precej razširja okoli na vse smeri in v vse reči. Če močno gorko železno kroglo v škafo merzle vode deneš, bo krogla hitro gorkoto zgubivala, voda jo pa dobivala, in sicer kolikor krogla zgubi, jo voda dóbí, dokler niste krogla in voda enako gorke; gorkota pa ne bo zdaj v škafu ostala, ampak se bo dalje širila in zgubivala; nihče je ne more takó shraniti ali zapreti, da bi mu ne ušla in zginila. (5.)

Kemijsko krojenje ali ločenje

Vse organske reči obstojé večidel in v nar veči méri iz kislica, gnjilca, vogelca in vodenca. Rekli smo popred, de človeško teló je zloženo nar manj iz 12 pervin: če tedaj postavimo de vaga 150 funtov, bo kislica, gnjilca, in vodenca čez 148 funtov v njem, vsih družih pervin pa ne bo potegnilo dva funta. (13.)

Kemijske pervíne (Elemente)

Reči, katerih ne zmorejo kemikarji nikakor več takó razkrojiti ali ločiti de bi drobci po svojih lastnostih, med seboj razločeni bilí, kemijske pervíne imenujemo. Če razkroji kemikar cinóber v živo srebro in žeplo, živiga srebrá pa žepla pa ne umé več dalje

krojiti, ste mu tedaj *pervíni*. Tako razkroji bron v *kotlovino* (kufer) in *kositar* (cin), ali *vodo* v *kislic* ali *vodenc*, ali *cuker* v *kislic*, *vodenc* in *vogelc*; pa nobeniga tukej imenovanih delov *ne zamore več ločiti*, torej jih vse k *pervínam šteje*. (12.)

PRISPODOBE

Kadar se *dva gáza sežgeta*, *poči ta reč*, *kakor de bi bil s pušo vstrelil*. *Vodenogáz gré gori visoko v zrak*, in se z *drugimi gazi pomeša*, tedaj tudi s *kislogázom*; *strela iz oblakov v oblak ju zamore sežgati* in v *vodo spremeniti*, in morda ravno tó je, kar grom imenujemo, ki se potem od mnogih oblakov in gorâ odmeva; tudi se večkrat vidi *za gromenjem bolj gostih in težjih kapelj z neba padati*. (32.)

ORGANSKA KEMIJA

Vse, kar v poveršini zemlje na celim svetu *černiga vidimo*, *gnojic ali gnjilovco* (*Humus*) imenujemo; tó so ne še *popolnoma strohnjeni*, *sognjiti ali razpadeni živalski ali rastljinški ostanjki*; taki morajo še bolj *popolnoma strohnjeti*, *sognjiti ali razpasti* in v *vodi se nevidljivo raztopiti*, potem še le *jih zamorejo rastljine po koreninicah v svoj služivni živež poserkati*. Vso poveršno zemljo celiga sveta, v kateri se *gnjic ali gnjilovca najde*, imenujemo *perst* (*Dammerde*), zakaj mnoge živali in rastljine so že v nji *strohnéle ali sperstenéle*, tó je, kar so *zemeljskega v sebi iméle*, so nazaj v zemlo dale. (139.)

Kako z živino ravnati?

Živina posnemuje svojiga gospodarja v *dušnih lastnostih*, in se *zaderží kot on*. Nikar ne jemlji k hiši ne pastirja, ne hlapca, ki sta *hudi jezi podveržena*; za vsako nič bi si *serce nad njo hladila* in jo *pohujšala*; oestro prepovej enimu in družimu, *de ti nima kratko malo ne živine pretepati*; živina mora – kakor se pri vsih umnih kmetih godí – *na besede bogati*; če ji pa s hudim pretepanjem *kožo in mesó obleseniš in oglušiš*, kaj bo neki potem za *šibo marala*? Pastirju obljubi goldinar več v dar, če ti bo z enako, na *cvetno nedeljo v cerkvi posvečeno šibo*, s katero je spomladi prvikrat živino na pašo gnal, tudi na jesen poslednjikrat jo nazaj v hlev prignal; hlapcu pa obljubil dva goldinarja, če ti bo *vso vožnjo okoli leta le z eno šibo opravil*; še vselej boš ti na dobičku; – biča pa že clo pri *goveji živini ne téрпи*. (123.)

Prisoten je tudi vzgojno-varstveni vidik:

Živina ti je *dana od neskončne dobrotljive previdnosti božje k tvojmu pridu*, med drugim de ti tudi *dela*, to je, *orje*, marsikaj *vozi* ali *prepeljuje* itd. *Kemija pa oznanuje slednjimu, kateri še tega ne vé*, de je *živina iz mesá in kerví kot človek*, de nje *organi so rahli in mehki*, de se ne dajo *ne čez njih moč*, *ne čez čas napenjati*; *de kakor vsak preveč napet lok poči*, in de, *kakor je za človeka*, ki se pri delu *prevordi*, je tudi za živino *zlo škodljivo*, ko bi *svoje organe čez méro ali njih moč predolgo časa napenjala*. Kdor svojo živino pri delu preveč ali predolgo napenja, je je *nevreden*, in *grozno nehvaležen* proti temu, ki mu jo je dal ...

Koliko *živine pogíne* okoli po deželah vsako léto po *neumnosti, nemarnosti in nevestnosti* teh, ki z njo *delajo ali vozijo*?

Pojte prek ceste od Tersta do Ljubljane, *našli jih boste brez števila*, ki so že *takó svojo vožnjo dokončali*, veliko jih je na *cestah*, od katerih že sploh vsi vedó, *de ne bodo več dolgo vozili*. O gorje, *trikrat gorjé živini, ki pride takim v pesti*. (123.)

Bilo je že omenjeno, da je za »Naravoslovna« besedila¹⁶ *Novic* značilen jezikovno-zvrstni preplet s prvinami leposlovne zvrsti. Vrsta sestavkov npr. *Severni medved*, *Žuželke*, *Mrtvaška ura* itd. je, kot se zdi, že kar literarno oblikovanih. Tovrstna besedila so izhajala tudi v *Slovenskem glasniku* (npr. Pajek, Žaba). Spomnimo se tudi na Erjavčevo knjigo *Domače in tuje živali v podobah. IV. Ptice* (MD Celovec 1871) ali *Rastlinske svatbe* (v Stritarjevem *Zvonu*, 1870), ko gre za namerne karakterizacije živali, zlasti ptic, ali za aluzijski opis (razmnoževanje rastlin) s prvinami leposlovnega jezika.

NATOROZNANSKE STVARÍ

Ravnokrilci (Geradflügler, Orthoptera)

Kobilica selivka (*Zugheuschrecke*, *Aeridium migratorium*) je čez 2 palca dolga, zelenkasto rujava. Ima štiri neenake rujave rumeno lisaste krila, kratki nitkasti tipalnici in dolgi krepki zadnji nogi za skakanje. Zdolej na prsih je rudeča ko opeka. Ta zelo razvpita žuželka pride posamezno skor vsako leto v naše kraje; njena prava domovina je pa prednja Azija in severna Afrika, kjer se prikaže včasih v brezštevilnih rojih in potem potuje bolj proti severju. Posamezni roji so prišli celó na Nemško in Francosko. Zadnji véliki roj je prišel l. 1747 na Ogersko, in od tistega časa naših krajev ni več zadela ta nesreča.

Ti roji so po več ur dolgi in široki in tako gosti, da zatemné solnce, kakor oblaki. Če padejo v kak kraj, zagrnjene so ž njimi tla, ceste in hiše po čevlji na debelo. V nekoliko urah požró vse, kar je na polji, žito, travo, listje po vinogradih in drevesih. Šum grizočih kobilic primerjajo prasketanju ognja, kadar ga veter podpihuje.

Tako opustošena zemlja je, kakor da bi bila požgana. Zraven pa tudi mnogo kobilic pogine od truda, ali pa jih zmečkajo druge, in te potem gnjijó, kužijo zrak in iz tega se izcimijo večkrat nevarne bolezni. Nekateri narodi nabirajo kobilice in jih jedó posušene, osoljene ali pa tudi v moko zdrobljene.

Zoper to šibo božjo ga ni skor družega pomočka, kot nabirati kobilice in njih jajca, ter jih ali sežgati ali pa globoko zakopati. Kobilice ležejo jajca v kepah v zemljo. Izvalivše se ličinke so podobne starim, samo da nimajo kril (*Novice*, 1863, 400.)

Mrtvaška ura

»Za božjo voljo, kaj vendar to pomeni? Noč za nočjo me plaši »mrtvaška ura«. Komaj se pozno zvečer vležem, že slišim strašljivo pikanje, in ko se v noči prebudim, zopet mi v uho doní enakomerno tolkanje. Ne pomaga ne molitev ne nič!« – Tako je nedavno govorila neka dekla, preplašena po enakomernem tokanji v steni, ktereга je že marsikdo dragih bravcev slišal. Tako imenovana »mrtvaška ura« pa ni samo strah plašljivim deklam, tudi nektereга možaka včasih nekak strah preleti, ako v tihi noči čuje glasni trk, trk. Saj ga pa tudi lahko! Pri hiši, kjer se oglasi »mrtvaška ura«, bo kmali kdo umrl – tako govori domača pravljica.

Kaj ko bi pogledali, kakošna da je strašna »mrtvaška ura«? Dognana reč je, da je tako imenovana »mrtvaška ura« nič družega kot mali žužek ali prav za prav črv (*Larve*), ki v lesovji živi. Bolj težavno pa je povedati, kateri žužki ali črvi da so to.

¹⁶ Glej M. Orožen, Jezik učnih knjig v 19. stoletju, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 263–276.

Težavno je tudi to, ker takrat *živalice* ne vidimo, kadar *one glasove* *napravlja*, saj je *globoko v lesu*; ko bi pa *do njega rili*, *obmolknil bi koj*, ne hotel bi *glasove ponavlati*, ako bi ga *na dan spravili!*

Novejši natoroznanci imenujejo nam *malega kukca* (*Anebiium pertinax*). Črv *malega kukca* živi *v lesovji in mu je jako škodljiv*. *Razjé* včasih *tramove* ali *drugo leseno orodje popolnoma*, da le še *površina cela ostane*, tako da se nam na videz zdi, kakor bi v lesu nič ne bilo. Gotovo je, da te *živalice pri glodanju napravijo s trdimi čeljustmi nekake glasove*, podobne onim, če kdo *žepno uro počasi navija*. Ravno *take glase* *napravlja tudi drugi večji kucec* (*Hylatrupes bajulus*). Še drugi imenujejo »mrtvaško uro« *papiernega mola* (*Termes pulsatorius*).

Take *živalice* tedaj *plašijo v tihí noči s svojim enakomernim tolkanjem babjeverce* in jim prerokujejo smrt katerega iz hiše. Res, da vsi ti črički *prerokujejo pogin*, a le *pogin lesú*, v katerega so se *vgnjezdili*. (*Novice*, 1863, 74.)

Tudi »Krajepisni sestavki«, zemljepis posebne vrste, se ob opisovanju naravnih lepot prevesi v pesniško idiliko. Tak je npr. opis Cerkníškega jezera v *Novicah* (1863). Mislim, da ni naključje, da se je v slovenski književnosti v času moderne in impresionističnega slikarstva tako značilno razvijal prav literarni pejzaž. Zemljepisni strokovni opisi so ob čustvenem zanosu nad lepotami narave prerasli v leposlovno-zvrstne sestavke. Ponazoril te vrste bi bilo na pretek. Omejimo se na en sam sestavek te vrste.

CERKNÍŠKO JEZERO

Krasota notranjske strani je *memo Postojnske jame* tudi čudapolno *Cerkniško jezero* znano že Rimljanom z imenom *Lacus lugeus*.

To jezero so že popisovali Valvasor, Steinberg, Tobija Gruber in v »*Novicah*« v novejši dobi rajni g. Jožef Bevk. *Kamenje bi torej na Kras nosil, ko bi ga hotel jaz v katerem koli oziru bolj natano popisati ...* Cerkníško jezero je *dolgo 2 uri in široko čez eno uro*, torej največje na Kranjskem. *Natora je zedinila tukaj dobrote in veselice v enem kraju, ki jih ljudje vživajo drugače le na suhem in na morji. Kjer valovi prijazno šumljajo, kjer se ribe ljubko igrajo, kjer čolnič tiho plava naprej svojo pot in ribič razpenja svoje mreže, čez malo dni tam rožice cvetó, živinica se pase, kosec brusi svoje kóse, voz letí za čilimi konjički in lovec napenja svojo puško ter meri zajcu v srce.*

Res radodarna natora.

Kaj pa je vzrok tega tako zanimivega jezera?

Cerkniška *planjava* je *obdana okoli in okoli z višimi kraji, hribi, gorami*, s katerih se *stekajo vode na to planjavo*. Če bi toraj ne bilo *celó nobenih odtokov*, bila bi vsa *planjava zalita z vodo*. Če bi *bili odtoki večí ali vsaj enaki*, kakor so pritoki, *ne bi bilo nobenega jezera*.

Ker pa so *dotoki včasih večí kakor odtoki, voda zastaja in zaliva nižje planjave* ob Javornikovem znožji od Dolenje vasí *memo Jezera*, pod Martnjkom in Grahovem tje gori do Gornjega Jezera, in *pokriva s svojo mokro odejo ves kraj* tako dolgo, *dokler odtoki ne premagajo dotokov ...*

Škocijan je od Cerknice *dobro uro delječ proti zapadu* v Javorniku. Gré se skozi Zevše, potem po gojzdu in pride se najpopred v zadnjo jamo. *Misli si strašen prepad*,

globok 30 sežnjev in okrogel, ki meri po sredi kakih *20 sežnjev*. Stene so iz *žive skale*, spodej v dnu *bobni jezerska voda*, prišla od vélike Karlovce sem. Čez ta *prepad si misli lepo obokan, kamnit seženj širok most*, ki ga je sam *večni Mojster sem postavil*, misli si to in imaš podobo natorne znamenitosti kraja ...

Kakor bi se *voda tukaj veselila* (zevška žaga, rakovska žaga), da se je *otela tamnih podzemeljskih votlin, se prijazno vije naprej* po zelenih senožetih. *Pa reva! ni ji privoljeno dolgo veseliti se dnevne svitlobe*, ker strašno pogubno ji na sproti *zija škocijansko žrelo*.

Bregovi se čedalje *bolj stiskajo* in kjer so *najožji, pelje* z brega v breg *50 korakov dolg natoren most, tako lepo obokan*, kakor bi ga bila *delala prava umetna roka* ... Ako se *vstopiš na most* in gledaš sebi nasproti *zevajoče žrelo, groza bi ti kosti spreletela*, nehoté boš *povzdignil svojega duha kviško* ter zdihnil: »*Moj Bog, kako čudapolen si v svojih staritvah*.«

V prispevku je že bilo opozorjeno na zgodnji in spreminjajoči se razvoj uradovalega (upravnega) jezika. Sociolingvistične okoliščine časa (revolucionarno leto 1848) so njegovo preobrazbo in sodobno preoblikovanje dobesedno diktirale. Zahteve po uvedbi slovenskega jezika v urade in šole so bile daljnoročno odločilne. Ob preverjanju *Občedržavljskega zakonika* (od 1849 dalje) in deželnih zakonikov (za Kranjsko, Štajersko, Koroško, ter za Primorje s Trstom),¹⁷ ko prevajanje prevzamejo poklicni pravniki (tako F. Miklošič, M. Cigale, J. Muršec, R. Razlag, L. Svetec) in se tudi v deželnem zboru v slovenskem jeziku zavzamejo za uresničitev pravnih določil (tako L. Toman), se pravni strokovni jezik tako terminološko kot skladenjsko ustrezno razvija. Določen prerez skozi te dosežke predstavlja delo R. Razlaga *Slovenski pravnik* (Gradec 1862), v katerem so »kratki povzetki postav in obrazci ali zgledi raznih pisem, spisov in vlog na sodnije in druge oblasti v prepirnih in neprepirnih zadevah, potem tudi odlokov ali rešitev, razsodb in razsodnih nagibov za vse občane, posebno pa za občinske župane, pravdosrednike, bilježnike, sodnike in urednike sploh ...« Izpostavljen je njegov obsežen »podnaslov«, ki sam na sebi opozarja na stanje njegove pravne terminologije, ki se je dokaj uveljavila. Pomenljivo je, da je delo zaključil na god sv. Cirila in Metoda (leta 1862), na pragu slovesnosti tisočletnice njunega prihoda na Moravsko; bila sta Slovincem kot podpornika narodnih in jezikovnih pravic (slovansko bogoslužje);¹⁸ razen tega je bil sv. Metod izobražen pravnik ter prvi prevajalec cerkvenega in državnega *Zakonika* v »slovenski jezik« (*Zakon sudnyj ljudьm*).¹⁹ Slovaki na ciril-metodovsko obdobje navezujejo svojo pravno terminologijo, nekaj sledi pa se je ohranilo tudi v panon-

¹⁷ Glej M. Orožen, *Uradovale in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedržavljskega zakonika«*, ter Murščevo slovenjenje Štajerskega deželne zakonika, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 229–246, 247–261.

¹⁸ M. Orožen, *Daljnoročen pomen misijona sv. bratov, Konstantina in Metoda, za razvoj slovenskega knjižnega jezika in slovenske narodne zavesti*. Mednarodni simpozij Cyril a Metod. Slovensko a Europa. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovaška), 25.–27. 5. 2005.

¹⁹ Rudolf Kuchar, *Právna terminológia Vel'kej Moravy a jej odraz v slovenskej právnej terminológii (na primeru Žilinske knjige)*. Mednarodni simpozij Cyril a Metod. Slovensko a Europa. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovaška), 25.–27. 5. 2005.

sko-slovenskem prostoru. Skratka. Pravniki so svojo dolžnost opravili; na vrsti so bili državljani, da bi se potrudili in zahtevali svoje pravice v slovenskem jeziku. Dr. Razlag je izdajal tudi pravni časopis *Pravnik Slovenski* (1870–1872). Pot za ustrezen razvoj te strokovne zvrsti jezika je bila utrjena.

Tretji tip strokovnega jezika, njegovih terminoloških in skladenjskih značilnosti, ki je bil preverjan, je jezik zdravilstva oz. živinozdravilstva – v času, ko prehaja zdravstvo od vraževernega mazaštva in vračarstva v roke ranocelnikov in ustrezno šolanih zdravnikov. V zvezi s tem je nujno izpostaviti jezikovno nedocenjeno *Živinozdravilstvo* (I–V), izšlo v letih 1851–1853, napisala pa sta ga strokovno izobražena in kompetentna moža, ki imata izjemne zasluge za ustvarjanje *slovenske zdravilske oziroma medicinske terminologije* – z izrabo izvirnega slovenskega besedja in knjižnih novotvorb ob nemški strokovni literaturi. V skladenjskem pogledu gre za govorno jasnost sporočenega, za razumljivost, ki je povsem skladna s slovenskim načinom mišljenja (tako sistematika obravnave, definicija pojava, opis organa, potek bolezni in zdravljenja).

Dva dela, *Nauk zdrave in bolne kopita podkovati in kopitne bolezni ozdravljati* (1–116) ter *Nauk kako pomagati živini o porodih in kako po porodu ravnati s staro in mlado živino in ozdravljati porodne bolezni* (1–86), je napisal dr. Janez Bleiweis, ki je na podkovsko šolo vpeljal pouk v slovenščini. *Nauk, spoznanja in ozdravljanja vunanjih in notranjih bolezin* (1–366) pa dr. Simon Stupi, ki je svojo kariero kot medicinski veterinarski strokovnjak zaključil na Medicinski fakulteti v Pragi (+1880). Že sama kazala s hierarhično razvrščenimi vsebinami pričajo o izjemno uspešnih terminoloških ubeseditvah *Živinozdravilstva*, ki se v določenih poglavjih ujema oz. stika z izrazjem Vertovčeve *Kmetijske kemije* (organske) in znanstvenimi besedili *Novic* (1863, npr. Bolezni, Kuga goveje živine), kar vse bi moralo biti predmet podrobnega jezikovnega raziskovanja. Predvsem *Novice*, kjer se je razvijalo več tipov strokovnega jezika.

Gre pa še za več strokovnih disciplin, ki so dobivale slovensko terminološko in skladenjsko podobo. Ko se je sredi stoletja poživilo tudi družabno izobraževalno življenje Slovencev (npr. številne Bésede s proslavami), je bilo osnovano tudi Slovensko gimnastično društvo. Južni Sokol je leta 1867 izdal knjižico *Nauk o telovadbi* (izšel je le 1. zvezek). Telovadno terminologijo v nemščini je sestavil »prvosokol« g. Viktor Coloreto, v slovenščino pa jo je prestavil F. Levstik. Strokovno besedilo nosi vsa znamenja Levstikove pisne norme. Gre za ustvarjanje slovenskega »telovadskega jezika« ki se kaže v novotvorbah in izbrani vsebini primernih skladenjskih vzorcev. Način izražanja mora biti natančen, kratek, zato prevladujejo nedoločniški polstavki, naklonske nedoločniške zveze (imam + nedoločnik), deležijsko izražanje, velelnik, dosledno rabljena dvojina (roki, nogi, kolena). Nemški termini, zloženske, so (navedeni v oklepajih) poslovenjeni na tri načine: s tvorjenkami (Hockstand – Zgrba), z imensko zvezo (Freiübungen – Proste vaje), z opisom (Beinübungen – vaje z nogami). Osnovni tvorjeni termini: *telovadstvo*, *telovadje*, *telovadni uk*, *srednik*, *sostajnik*, *nasprotnjak*, *vnenjak*, *prvec*, *vtorec*, *voditelj* – za

poimenovanja telovadca v telovadnih vrstah. Delo je gotovo vredno podrobne obdelave.

Še eno važno življenjsko področje je bilo v knjigi povsem na novo strokovno obdelano. Gre za obravnavo F. Kočvarja - Žavčanina *Kupčija in obrtnija* (Slovenske večernice 26, Celovec 1872). Je prvo delo te vrste, ki ni napisano za strokovnjake. »Umljivosti sem tedaj moral stilistične žrtve prenašati, dasiravno ne rad.« Kazalo nam razkriva obravnavo denarništva in trgovine z naravnimi surovinami kot tudi obrtnimi in industrijskimi izdelki. Delo je prava besedotvorna terminološka kovačnica z bogastvom tipičnih besednih zvez (visoka cena, cena je poskočila, za ceno se pogajati, itd.) in besed, ki nam odkrivajo še eno podobo vsakdana (špekulant, konterband, itd.).

Tako so se na dan prebijale še druge, zlasti humanistične stroke z družboslovjem (glej J. Ev. Krek, *Socijalizem*, Ljubljana 1900), ki dokazujejo, da je ob leposlovju potekal zelo uravnotežen razvoj tudi vseh drugih jezikovnih zvrsti v drugi polovici 19. stoletja. Končno je rezultat tolikih prizadevanj za vsestransko strokovno terminologijo časa potrjen v Cigaletovi *Znanstveni terminologiji s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie, Ljubljana 1880).²⁰

²⁰ Glej še M. Orožen, Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem nemško-slovenskem terminološkem slovarju), *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, ur. M. Orožen, Maribor: SD 2003, 259–278, ter Krekov časnikarski jezik, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika*, ur. M. Orožen, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 277–293.